

Лёсы, звязаныя з Беларуссю

Асветнік Пятроўскай эпохі

Да 360-годдзя з дня нараджэння І. Ф. Капіевіча (1651–1714), асветніка, перакладчыка, выдаўца, літаратара

*К. Д. Варанько,
вядучы бібліёграф Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі*

Жыццё і дзейнасць Ільі Фёдаравіча Капіевіча (Капіеўскага) неразрыўна звязаны з гісторыяй асветы Расіі і Беларусі. Яго талент, рознабаковыя веды, прагрэсіўныя погляды і ідэі садзейнічалі дасягненням выдатнага энцыклапедыста ў перакладчыцкай і выдавецкай справах. Багатая духоўная спадчына гуманіста з поўным правам можа лічыцца набыткам усіх славянскіх народаў. Імя І. Капіевіча заслугоўвае ўвагі і пашаны, а яго праца – глыбокага даследавання.

Біяграфічных даных аб яго жыцці і дзейнасці захавалася мала. Нарадзіўся І. Капіевіч у Беларусі (дакладнае месца невядома, найбольш верагодна – на Міншчыне ці Брэстчыне). Прозвішча Капіевіч было распаўсюджана на заходніх землях сучаснай Беларусі. Праўда, І. Капіевіч падпісваўся яшчэ і як Капіеўскі. Аднак у лацінскай і рускай граматыках, некаторых іншых сваіх выданнях ён выступае як Капіевіч. У час вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй (1654–1667) быў вывезены з роднай зямлі і ў дзевяцігадовым узросце апынуўся ў Цвярскім княстве, а затым у Маскве. Праз шэсць гадоў разам з ваяводам М. Цеханавецкім вярнуўся ў Беларусь, але бацькоў не знайшоў, а яго радавы маёнтак трапіў ва ўласнасць каталіцкага касцёла.

Вучыўся ў Слуцкай кальвініскай школе, заснаванай яшчэ Янушам Радзівілам у

1617 годзе, дзе атрымаў ґрунтоўныя веды па шырокім коле дысцыплін, асабліва выявіліся яго здольнасці да гуманітарных навук. Навучанне там вялося па-польску, выкладаліся таксама «наукі рускія» і ўвогуле гуманітарныя

Кальвінісцкая школа і збор у Слуцку
на малюнку Напалеона Орды, 1860-ыя гады

дысцыпліны, якія спрыялі разумоваму развіццю, садзейнічалі лепшаму засваенню культурнай спадчыны мінулага, фарміравалі ўласную думку вучняў. Вялікая ўвага надавалася вывучэнню лацінскай мовы, карыстанне ёй у вольны час актыўна заахвочвалася. Вучні чыталі ў арыгінале творы антычных пісьменнікаў, аратараў, палітыкаў. Для граматычных практыкаванняў выкарыстоўваліся творы Эзопа, Катона і іншых. Не выпадкова І. Капіевіч планаваў выдаць на рускай мове грэчаскіх і рымскіх класікаў. Ёсць звесткі, што ён падрыхтаваў да друку твор Гарацыя «Аб дабрадзеінасці», але кніга не захавалася. Будучы перакладчык вывучаў грэчаскую, старажытнаўрэйскую, нямецкую мовы, а таксама рыторыку, авалоданне правіламі якой прызнавалася вяршыняй пазнання моў. Акрамя таго, яго веды папаўняліся за кошт этыкі, рымскага права, філасофіі Арыстоцеля. У 1674 годзе, у час навучання ў школе, І. Капіевіч атрымаў пасаду лектара – настаўніка малодшых класаў.

Дакладна невядома, як ён трапіў у Галандыю (верагодна, па канфесійных матывах), але ўстаноўлена, што там ён займаўся выдавецкай справай. Працаваў у тыпаграфіі Я. Тэсінга, якому была дадзена прывілея на друкаванне кніг на рускай мове, стварыў дзве ўласныя друкарні. Таксама з'яўляўся кандыдатам-пастарам пры Амстэрдамскім саборы. У 1697 годзе сустрэўся ў Галандыі з рускім царом Пятром I, які высока ацаніў веды Ільі Фёдаравіча. Малады расійскі цар-рэфарматар умеў прывабіць да сябе таленавітых людзей. Яму аддана службылі немцы і французы, галандцы і англічане. Ілья Капіевіч, натхнёны ідэямі несці асвету і кнігу моладзі, таксама прысвяціў жыццё і навуковую апантанасць справе «умножения и расширения славы царского величества». Як і Пётр I, ён разумеў, што ў паваротны момант Расіі асабліва важна было ў найкарацейшы тэрмін асвоіць галоўныя дасягненні Захаду ў навуцы, тэхніцы, прамысловасці. Для гэтага перш за ўсё патрэбны былі кнігі – важнейшыя праваднікі новых ведаў, новай культуры. Такія кнігі нельга было пакуль што надрукаваць у Расіі, таму Пётр I вырашыў распачаць гэтую вялікую справу за межамі сваёй дзяржавы і даручыў яе І. Капіевічу. Цару імпанавала

яго імкненне садзейнічаць развіццю асветы ў Расіі. Ілья Капіевіч быў запрошаны ў якасці настаўніка замежных моў і некаторых іншых навук для самога Пятра I і іншых членаў пасольства. Па даручэнні цара ён перакладаў на рускую мову замежныя кнігі па ваеннай справе, тэхніцы і мараплаванні.

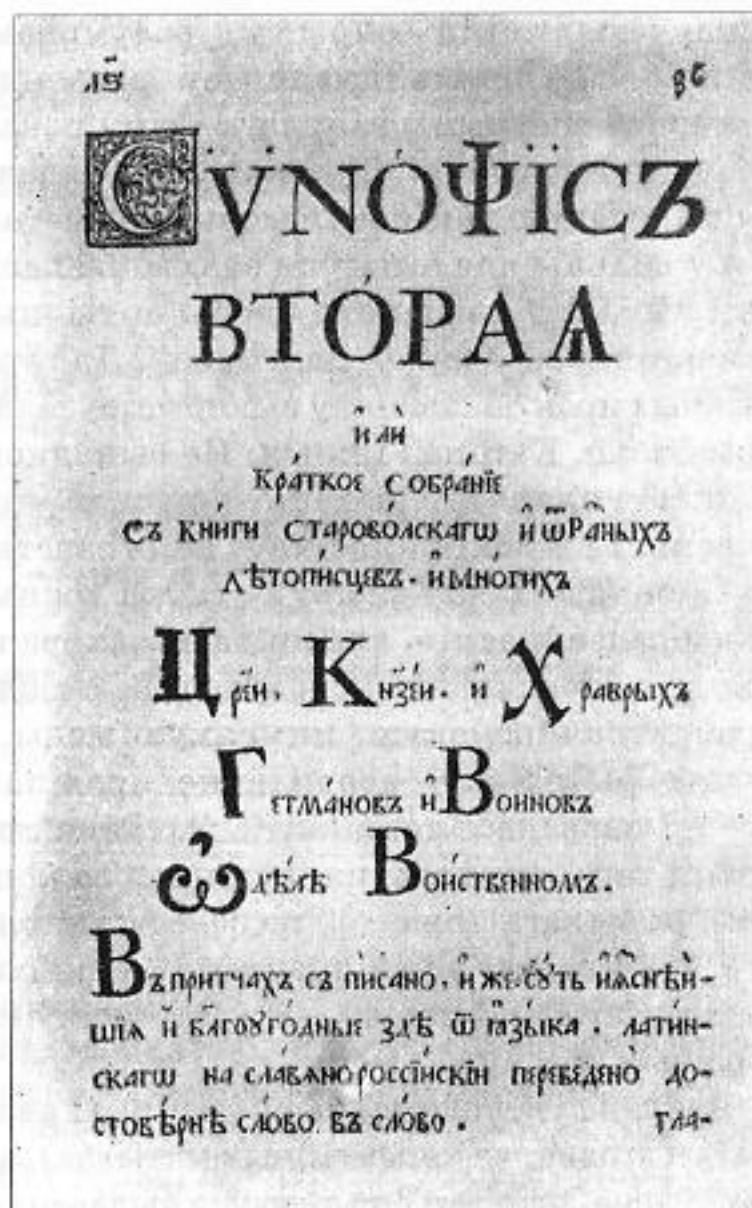
З гэтага часу І. Капіевіч усё сваё жыццё прысвяціў асветніцкай справе на карысць усходнеславянскіх народаў. Ён складаў планы выдання падручнікаў, якія, відаць, абмяркоўваў з Пятром I, а потым выпускаў кнігі ў друкарні Я. Тэсінга. Ілья Капіевіч рыхтаваў, перакладаў і выдаваў кнігі асветніцкага характару па гуманітарных, прыродазнаўчых, тэхнічных і вайсковых галінах ведаў. Найбольш вядомыя з іх: «Введение краткое во всякую историю...», «Краткое и полезное руководство во арифметику», «Уготовление и толкование ясное поверстания кругов небесных» (усе – 1699 г.), «Номенклятор (лексикон) на русском, латинском и немецком языках», «Номенклятор на русском, латинском и голландском языках», «Грамматика латинская» (у яго перакладзе, усё – 1700 г.), «Морского плавания книга» (1701), «Святцы, или Календарь» (1702), «Руководение в грамматику славено-российскую» (1706) і інш. У 1700 годзе асветнік набыў уласнае друкарскае абсталяванне і пачаў выпускаць кнігі на рускай мове ў Берліне (1701), Капенгагене (1704), Данцыгу (1705–1706). У яго амстэрдамскай друкарні выйшла выданне «Притчи Езоповы...» (1700), якое змяшчала 40 баек Эзопа на рускай і лацінскай мовах. Кніга аздоблена ілюстрацыямі, якія былі перагравіраваны з галандскіх выданняў мінулых гадоў і ўяўлялі сабой ксілаграфіі. Мастацкае афармленне раскрывала змест баек, паказвала характэрныя прыроды. Выданне служыла выхаваўчым мэтам, заклікала да разваг на маральна-этычныя тэмы. Найбольш вядомыя байкі «Жанчына і курыца», «Сабака і кухар», «Груган». Гэтая кніга ўпершыню знаёміла расійскага чытача з перакладам антычнага пісьменства. Наогул, І. Капіевіч часта спасылаўся на антычных паэтаў, філосафаў, гісторыкаў, па-свойму тлумачыў тэксты, шукаў у грэчаскай і рымскай гісторыі паралелі з тагачасным жыццём, пераўтварэннямі ў краіне.

За 1698–1706 гады асветнік пераклаў на рускую мову, склаў і выдаў каля 20 кніг: першыя падручнікі, вучэбныя дапаможнікі па гісторыі, арыфметыцы, вайсковай і марской справах, лацінскай і рускай граматыцы, слоўнікі. Значную ролю ў асветніцкай дзейнасці адыгралі такія творы, як «Гісторыя», «Хроніка», «Летапісы, ці Дзеянні», «Хроніка дня», «Жыццеапісанне». Асаблівую ўвагу прыцягвае кніга «Уладаапісанне» – каштоўная скарбніца думак, разважанняў палітычнага мысліцеля пра грамадства, яго гарманічнае ўладкаванне і прызначэнне. Светапогляды І. Капіевіча адпавядаюць духу рэнесансавай культуры, прасякнуты пачуццём гуманізму, дэмакратычным успрыманням жыцця і дзейнасці чалавека. Выдаваў ён і кнігі царкоўнага зместу.

Асветнік займаўся не толькі перакладамі на рускую мову, але і пісаў уласныя творы. Вядома, што ён напісаў і выдаў у 1700 годзе ў Амстэрдаме хвалебны верш, прысвечаны Пятру І. Ілья Капіевіч нават стварыў першую зорную карту неба на рускай мове з падрабязным апісаннем, як ёй карыстацца. У некаторых выпадках асветнік адыходзіў ад міфалагічнага тлумачэння назваў сузор'яў і даваў свае назвы і тлумачэнні, імкнучыся наблізіць іх да народных. Не ўсе яны прыжыліся ў астранамічнай літаратуры. Аднак такія як Арыён, Блізняты, Воўк, Дзева, Лебедзь, Рак, Стралец, ужываюцца і ў наш час у астраноміі, геаграфіі. Ілью Капіевічу таксама належыць заслуга ўвядзення такіх навуковых тэрмінаў, як вертыкаль, гарызонт, глобус, градус, кампас, паралель, полюс, экватар, экліптыка.

Асветнік стаяў ля вытокаў усходнеславянскага друкаванага календара. Як вядома, распачаў гэтую справу Ф. Скарына. У заключнай частцы «Малой падарожнай кніжкі» – «Пасхаліі» – ён змясціў першы ўсходнеславянскі друкаваны царкоўна-астранамічны календар. Пасля Ф. Скарыны ў Вялікім Княстве Літоўскім календары выходзілі на польскай мове. Ілья Капіевіч з'яўляецца аўтарам першага рускага друкаванага календара, які быў выдадзены ў 1702 годзе.

Афармленне яго кніг было вельмі разнастайным. Гэта выконвала не толькі эстэтычную, але і дыдактычную ролю. Ілюстрацыі, гравюры, схемы, чарцяжы і іншыя сродкі

І. Капіевіч. «Краткое собрание Льва Миротворца», Амстэрдам, 1700 год

садзейнічалі лепшаму запамінанню і разуменню матэрыялу.

Ілья Капіевіч – вучоны з шырокім кругаглядам, патрыёт і прыхільнік навучання народа паспалітага, прадаўжальнік справы Ф. Скарыны. Ён адзін з першых распрацаваў для ўсходніх славян навуковую тэрміналогію па многіх галінах ведаў. Падрыхтаваныя і выдадзеныя ім падручнікі асабліва былі карысныя для юнацтва, якое прысвяціла сябе навуцы, тэхніцы, марходству ці вайсковай справе. Доўгі час імі карысталіся ў расійскіх школах.

Па сваіх поглядах І. Капіевіч быў актыўным прыхільнікам рэформаў Пятра І, якія ламалі старыя руцінныя формы грамадскага жыцця; ён вітаў узмацненне Расіі і імкненне брацкіх народаў – рускага, украінскага і беларускага – да аб'яднання. Сваёй творчасцю, дзейнасцю і ўсім жыццём даказаў гістарычную і культурную агульнасць

**РУКОВОДѢНІЕ ВЪ ГРАМ-
МАТЫКѢ.
MANUDUCTIO
IN
GRAMMATICAM.**

Во славяно-російскѣю.
In Slavonico Rossianam.

На Москвитиною. Sci Moscoviticam,
Ко оутрѣбленію In Usum
оучающихся discipulorum
языка linguam
Московитинскую. Moscoviticam.

Per
ELIAM KORIJEWITZ, V.D.M.

Adornata
ANNO 1706.

Ejusdem impensis
& Typis.

STOLTZENBERGII,
Excudebat, CHRISTIANUS PHILIPPUS
GOLTZIUS.

І. Капіевіч. «Руководение в грамматику славено-російскую», Данциг, 1706 год

беларускага і рускага народаў, адлюстравалі інтарэсы тых перадавых адукаваных людзей у Беларусі, якія імкнуліся да ўз'яднання з Расіяй. Мэту свайго жыцця І. Капіевіч бачыў у тым, каб садзейнічаць развіццю асветы Беларусі і Расіі. Займаючыся выдавецкай справай, імкнуўся прывіць юнацтву любоў да ведаў, данесці да яго велізарную важнасць і неабходнасць адукацыі. «Ничто же полезнейшее есть в сем житии, как познание и умелость письмен, — пісаў І. Капіевіч. — Сие приношает величество и славу, сие неизреченную красоту воздаёт, сие государства великия укрепляет и расширяет, и прославляет — всякому человеку во всяком чине полезно. Письмена разум исправляют и обучают, и утешают...»^{*}. Асветнік

* Нарысы гісторыі народнай асветы і педагогічнай думкі ў Беларусі / Навук.-даслед. ін-т педагогікі М-ва асветы БССР; рэдкал.: С. А. Умрэйка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1968. — С. 119.

падкрэсліваў вялікае значэнне рознабаковай адукацыі. Ён лічыў, што матэматыка вельмі карысная ў марской справе, падарожжах, горназдабываючай справе, тут «вникнувший в математические книги, помощь обретеш»; астраномія дапамагае ў навігацыі; гісторыя — у пазнанні грамадскага жыцця і чалавека. Але асаблівае значэнне ён надаваў граматыцы, паколькі «...тщетный есть труд без грамматики». На думку асветніка, яна — ключ да спасціжэння ведаў, метада, авалодаўшы якім і спазнаўшы законы развіцця мовы, можна вывучаць іншыя прадметы. Над «Граматыкай лацінскай» працаваў з асаблівым стараннем. Не выпадкова падручнік атрымаў высокую ацэнку, некалькі разоў перавыдаваўся, доўгі час выкарыстоўваўся ў школах. У ім і іншых кнігах І. Капіевіч упершыню ўводзіць для практычнага ўжывання ў школах некаторыя астранамічныя, матэматычныя, геаграфічныя, гістарычныя і іншыя тэрміны і дае ім падрабязнае тлумачэнне (напрыклад, лагарыфм, экліптыка, полюс, сінхранізм і многія іншыя). У сваіх кнігах адкрыта выказваў погляды, незалежныя ад царквы, і прапагандаваў свецкія навукі, якія дапамагаюць пазнаць разнастайнасць навакольнага свету.

Апошнія гады жыцця І. Капіевіч правёў у Маскве. Пэўны час працаваў перакладчыкам у Пасольскім прыказе. Па меркаваннях даследчыкаў, удзельнічаў у падрыхтоўцы рэформы рускага пісьменства, праведзенай у 1708 годзе Пятром І. Быў адліты новы шрыфт, які ў далейшым атрымаў назву грамадзянскага. Дасканалы, прасцейшы і лягчэйшы для чытання, чым царкоўна-славянскі, гэты шрыфт быў уведзены ў Расіі для друкавання свецкіх выданняў.

Сваёй рознабаковай і самаахвярнай дзейнасцю І. Капіевіч адыграў важную ролю ў развіцці духоўнай культуры ўсходнеславянскіх народаў, у тым ліку і беларускага. Хоць ён правёў у Беларусі толькі дзяцінства, а астатні час у Заходняй Еўропе, а потым у Расіі, сваёй адданай працай на карысць асветніцтва і ўдасканаленнем шрыфту ўнёс значны ўклад у развіццё літаратуры і друкарскай справы ў Беларусі. Імя І. Капіевіча можна на права паставіць побач з такімі імёнамі нашых славуных землякоў, як Ф. Скарына, С. Будны, С. Полацкі.